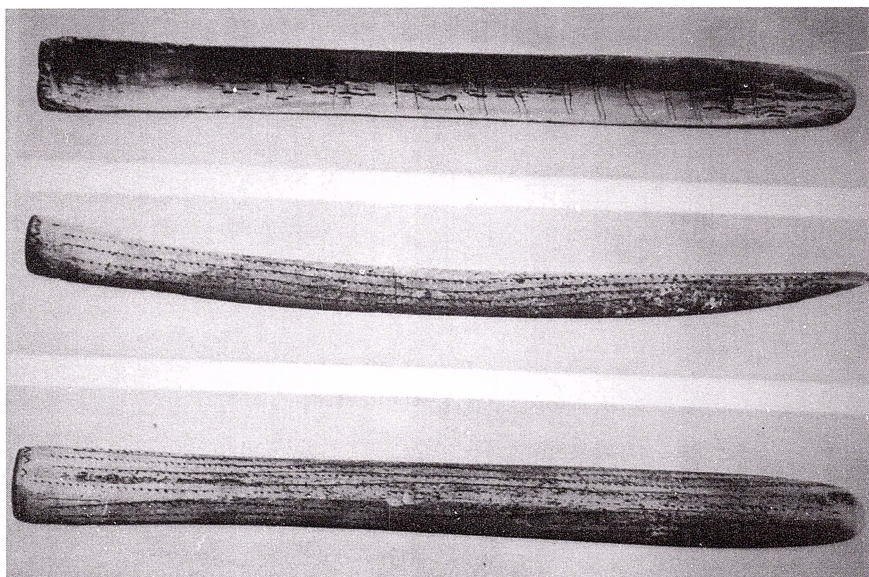

Om fornfynd och sägner på Sollerön

När kung Sverre med sina birkebeinare drog mot Nidaros genom norra Dalarna år 1177, lär han efter färden ha sagt att han mött ”ett fåkunnigt folk” som inte ens hade någon uppfattning om vad en kung egentligen hade för ämbete i ett rike. Då måste han i varje fall inte ha rest över Sollerön utan möjligen träffat några primitiva skogsmänniskor i norra delen av landskapet. Redan under vikingatid, d.v.s. drygt hundralet år före kung Sverres resa, fanns det efter den tidens mått, en högtstående kultur på Sollerön. Detta faktum styrks av de rika gravfynd som anträffats i de rösen som varit föremål för utgrävningar av sakkunniga arkeologer.

Men även före det att några som helst arkeologiska utgrävningar skett, fanns äldre berättelser av folk i trakten som förtäljde att det fanns dolda skatter i jorden och i rösen på Sollerön. Många är historierna om fynd som gjorts i samband med jordbruksarbete och som tagits med hem och antingen gömts i något utrymme hemma på gården eller nyttjades på något praktiskt sätt. Det hände att man hittade järnföremål som man tog till vara och som kunde smidas om till bruksföremål. Järnet hade sitt givna värde i det dåtida bondesamhället.

Det mest omtalade fyndet från äldre tider är den s.k. ”nätstickan” som hittades 1867 på västra sidan av Agnmyren av Resar Lars Persson från Utanmyra. Den lär ha anträffats på omkring 3 alnars djup. Fyndet kan ha legat något grundare - omkring 2 alnar enligt pollenanalys. Vad Resar Lars grävde efter i denna sumpiga mark är okänt. På senare tid har det skett en omvärdering av fyndets användningsområde och numera anses det vara en flåkniv eller skinnskrapa som använts av dåtidens kringströvande jägarfolk. Den är daterad till tiden omkring

Flåkniven av ben, som från början kallades nätsticka, anträffad invid Agnmyren år 1867.

trindyx- tid d.v.s. äldre stenåldern, flera tusen år före Kristi födelse. Verkytet är tillverkat av ett strål-ben från älg och beskrives som vackert ornerat. Även den tidens folk hade begrepp om värdet av sköna ting och de kunde pryda sina verktyg med mönster och krus. Flåkniven (nätstickan) är beskriven och avbildad i boken "Grudbo på Sollerön" i K.A.Gustawssons artikel om forntida bebyggelse.

I mitten av 1800-talet färdigställde Fredrik Reinhold Arosenius sitt verk "Beskrifning öfver provinsen Dalarne". Ur detta verk gjordes ett särtryck som benämndes "Beskrifning öfver Sofia Magdalena Socken eller Sollerön", tryckt i Falun år 1866. Före fyndet av flåkniven i Agnmyren gjordes ett intressant fynd i Utanmyra. I särtrycket ur Arosenius bok finns under rubriken "Fornminnen och Sägner" följande angivet:

"På sådana är denna socken ovanligt torftig. Bland de hittills kända förtjena endast följande att nämnas:

På hösten 1862 anträffades uti ett stenröse inom Utanmyra by en större konstrikt arbetad, kupig spännbuckla af brons i 2:ne delar, 5 tum lång, 2 tum bred och 1 tum hög. Bucklans bakre öfre hälft var försedd med små genombrutna tornlika upphöjningar och planet dels genombrutet, dels

prydd med graverade figurer. I kanterna på bucklans båda halfvor voro hål och lemningar af nitnaglar, hvaraf tydligen syntes att de varit hopnitade och troligen haft mellanlag af något tyg. Undre halfvans konkava sida var försedd med hake för en nål för bucklans fästande.

Detta fynd, jemte en bit af en konstmässigt hopvriden kedja af messingstråd, inlöstes för statens räkning med 4 rdr rmt”.

Att Sollerön skulle vara torftig på fornminnen och sägner är en förhastad slutsats av den gode Arosenius och visar endast att han underlåtit att kontakta tillförlitliga sagesmän i socknen. Det fynd som omnämnes, är sparsamt omnämmt i K.A

Kvinna, som med spännbucklor fäster upp sin klädedräkt.

Gustawssons artikel i Gruddboken och anges ha skett cirka 300 meter nordväst om det sedermera undersökta Bondesonska röset i Utanmyra och platsangivelsen leder sannolikt till dåvarande Tungärdet. Fyndet av spännbucklan rönte ingen större uppmärksamhet. Detta gjorde däremot fynden i ett röse på Anders Bondessons ägor i Utanmyra 1921. Uppseendeväckande fynd av vapen, redskap, båtkrampor m.m. från vikingatid kom i dagen när Bondesson tog fyllning från ett röse i närheten av hemgården. Detta slog sakkunskapen med häpnad. Det ansågs inte vara möjligt att det fanns så högt stående vikingatida kultur så långt in i inlandet som fynden visade, utan antogs härröra från någon kringresande storman som dött under resan och begravts enligt hednisk sedvänja.

Detta väckte länsantikvarie Gustaf Hallströms intresse för Sollerön och han ledde utgrävningar på Bjärså kern och Utanmyra år 1928 och 1934. Rika fynd av järnåldersvapen, redskap, prydnadsaker m.m. anträffades. Även spännbucklor fanns av liknande utseende som tidigare hittats i Utanmyra. Utförliga redogörelser av fynden som gjordes finns i Inga Sernings bok "Dalarnas Järnålder". Den undersökning och kartering som gjordes ledde till att omkring 150 - 160 rösen registrerades som möjliga brandgravar från vikingatid. Av dessa är dryga tjugotalet rösen utgrävda. Endast ett fåtal visade sig vara rena odlingsrösen.

Det vikingatida gravfältet på Sollerön är Dalarnas största sammanhängande och den naturskyddade delen av fältet sträcker sig från Hembygdsgården norrut över Bjärså kern och Klikten mot Siljan, en sträcka av cirka 2 kilometer. Fynden finns på Statens Historiska Museum i Stockholm och fyller ett imponerande antal lådor och hyllmeter i museets källare. Av särskilt intresse är två svärd med rika silverinläggningar i svärdfästet och som av experter anses ha tillverkats i dåtidens främsta vapensmedjor i Franken och som således förts till Sollerön genom handel eller härnadståg. Att de legat i vår jord under tusen år, förhöjer mystiken kring området.

Under många generationer bakåt i tiden hade det utvecklats en slags traditionell respekt för Bjärså kern, där gravfältet är beläget. Det skedde oförklarliga saker där som omgärdades av både skräck och nyfikenhet; - man hade sett en hop rytare i medeltida kläder som red upp för Kliktbacken men som försvann bland gårdarna utan att lämna några spår efter sig, ett svartklätt okänt begravningsfölje drog fram över fältet under psalmsång, - ett par karlar såg en blåålgande drake flyga upp från gruvan i Klikten och försvinna in i Flenberget (kanske ett UFO om det setts med nutida ögon), flackande ljussken kunde emellanåt på nätterna ses vid offerkällan, en knytnävsstor glödande "himlasten" slog ner i marken och togs tillvara av Mas Niss i Bengtsarvet (troligen en meteorit?).

Det vilade ett slags skimmer av mystik över gravfältet och man färdades ogärna över fältet under mörker. Dock fanns även en viss dragning till platsen eftersom det i långliga tider talats om att det fanns skatter gömda där.

I Kungliga Myntkabinettets landskapsinventering, avsnittet ” Myntfynd i Dalarna, Sveriges mynthistoria” finns citerat en artikel av Anders Gagnér i Dalarnas Hembygdsförbunds tidskrift 1922, där han i en fotnot berättar om ett fynd av romerska mynt som en major G. Nordin kände till. Major Nordins brev till Gagnér lyder:

”.....Vad jag vet om denna sak är, att för flera år sedan fann en landskanslist en ganska stor samling romerska mynt, både silver och metall, uti Sollerön, där de enligt sägen skulle påträffats under en lada, vilken rivits. Samlingen visades mig av annan person. Jag sökte på allt sätt få reda på detaljerna, hur myntsamlingen anträffats etc., men det hölls hemligt. Jag lät hälsa innehavaren av mynten att de borde hembjudas staten. Om detta skedde känner jag icke”.

Enligt artikelförfattaren kom mynten aldrig till myndigheternas kännedom. Med orden ”silver och metall” menar Nordin förmodligen silver och någon sämre metall d.v.s. brons. Tiden angavs till järnålder, fyndår före 1922, typ depåfynd och antal: ”ganska stor samling”. Detta fynd styrker det folkliga berättandet om dolda skatter och att folk inte gärna ville yppa sina fynd för myndigheterna utan hemlighöll dessa och gömde mynten. Var fynden av de romerska mynten skett och av vem är således okänt. Folk höll allt hemligt och var rädda för att offentliggöra sina fynd. Att det var fråga om romerska mynt tyder på att de förts till Sollerön genom vikingatida handelsutbyte. Även i andra delar av landet förekom det att mynt grävdes ner och gömdes under hus, där de låg mera i säkerhet för tjuvar och lösaktigt folk som drog omkring och tiggde och stal.

Det är även märkligt hur långt fram i tiden myterna om dolda skatter levat kvar. Övertron har under århundradens lopp givit skattsökandet vissa givna former. För att vara säker på att anträffa en skatt, skulle man helst gräva en midsommarnatt, man fick inte tala med varandra eller yttra sig för då gick sökandet om intet och för att vara helt säker skulle man vara naken när man grävde. Då hade man de bästa utsikterna att hitta de gömda värdeföremålen enligt den folkliga traditionen.

I gårdarna öster om gravfältet var det alltid kutym att man hjälptes åt med sysslor i jordbruket. I synnerhet vid tröskningen om hösten krävdes många arbetsdug-

liga händer. Obligatoriskt var det att den gård som tröskade, bjöd på kaffe och dopp vid arbetspauser. Under dessa pauser förekom givetvis berättelser och historier om arbete och slit och även övernaturliga händelser. Amus Mats (som tog namnet Björkqvist) var en god berättare. En gång berättade han att han i sin ungdom hade en fästmö i Utanmyra. En midsommaraftonskväll gick han hemifrån mot Utanmyra på s.k. nattfrining. I skymningen passerade han över Bjärså kern och till sin förvåning fick han då se ett par kvinnor från byn som stod mitt på Vepröset och rotade bland stenarna. Han kände de bägge kvinnorna, men det som väckte hans uppmärksamhet var att de var helt nakna. De letade uppenbarligen efter de dolda skatterna i röset. Han ropade till dem och frågade vad de höll på med. Han fick inget svar trots att han ropade flera gånger. De fick ju inte tala under sökandet. Till slut tappade han tålmodet och gick fram till dem och nöp den ena i baken. Då vände hon sig om och ropade: ”Njops int soon Björkqvist” (Nyps inte så). Då hade hon talat och alla möjligheter att hitta skatter var uteslutna.

Detta inträffade så pass sent i tiden att Amus Mats kunde berätta för nu levande om sin upplevelse och att folk fortfarande trodde på de gamla talesätten om de säkraste sätten att hitta skatter. Någon anledning att misstro Björkqvist om sanninghalten i berättelsen fanns inte - han var en betrodd man i socknen med kommunala uppdrag och hade anställning vid ett skogsbolag.

Det röse som det berättades om, är det största röset på Bjärså kern och det enda som givits ett namn - Vepröset. Betydelsen av namnet är oklar men en sagesman från Älvdalen uppgav, att i det gamla Älvdalsmålet sade man ”veep” om hundvalp. Detta kan möjligen vara en förklaring även om ordet inte är känt i solerösmålet numera. Det kan vara möjligt att man hittat hundben i röset vid något tillfälle. Den i röset begravde, kan ha tagit med sig sina verktyg, vapen och redskap till den andra okända sidan efter döden såsom den hedniska begravningsritualen krävde. Möjligtvis kan han alltså även ha begravts tillsammans med sin hund.

Enligt de gamla hedniska begravningstraditionerna krävde en storman en större grav, (d.v.s. röse) än en mindre betydande person. Vepröset är det största på Bjärså kern och borde ha innehållit rikliga fynd. Vid den utgrävning som företogs av länsantikvarie Gustaf Hallström, skedde även en utgrävning av Vepröset. Där fanns dock inte den mängd av vikingatida fynd som förväntades utan endast en del smärre saker. Eftersom röset var det största, borde det funnits goda möjligheter till rika fynd, vilket inte blev fallet. Detta styrker antagandet att Vepröset varit föremål för skattsökning och plundring under gångna tider.

Är det manne gengångare från förr som letar efter skatter i Vepröset på Bjärså kern (jmf. Mats Björqvists berättelse!). Foto: Sandra Nilsson.

Det mest kända forntida myntfyndet har gjorts i Sanda, Mora Noret. Likheter med det nämnda solleröfyndet kan göras, även om det av naturliga skäl inte kan styrkas genom jämförande undersökningar. Andra fynd av mynt har dock skett på Sollerön. I början av 1900-talet planerades en större inre restaurering av Sollerö kyrka. Den kände arkitekten Ragnar Östberg fick uppdraget och förslag upprättades 1905. Förslag till kyrkans uppvärmning gjordes 1909 varvid golvet höjdes och värmekanaler grävdes under detta golv. Hela den inre restaureringen stod klar år 1916.

Den unge Järk Johan Larsson från Gruddbo (f. 1893) deltog i arbetet med värmeledningen.

När det gamla golvet bröts upp, anträffade han en myntsamling på sammanlagt sjutton mynt av olika slag. Exakt plats finns inga klara uppgifter om, men det torde ha varit i östra partiet av kyrkorummet. Järk Johan tog tillvara mynten och förvarade dem i hemmet till dess att de sedermera överlämnades till mågen Holger Wikström i Falun. Denne examinerade mynten med hjälp av den numismatiska (myntvetenskap) handboken ”Svensk koppar och kopparmyntning”, enligt följande:

Kopparmynt	Årtal	Regent	Anm. Möjligen 1600-tal
1/4 öre			
1/6 " Sm	1671	Carl IX	
1 "	1719	Ulrica Eleonora	
? skilling	1719	" "	
1/4 "	1808	Gustaf IV Adolf	
1/4 "	1820	Carl XIV Johan	
1/6 " banco	1839	"	
1/6 " "	1853	Oscar I	
4 " "	1855	"	
2 öre	1858	"	

Kopparpoletter

1/4 skilling	1799	Gustaf IV Adolf
1/2 "	1802	"
1/4 "	1899	Carl XIII

4 mynt oidentifierbara. Ett mynt med beteckningen "HISP" kan möjligen vara spanskt.

Hur kan dessa mynt ha hamnat under kyrkgolvet? Mynten är ju av varierande årgång och kyrkan färdigbyggdes och togs i bruk år 1785. Till en början var inredningen provisorisk. En teori kan vara att traditionella offerriter från hednisk tid levat kvar från det att det offrades i offerkällan nedom kapeilplatsen i Klinkten. Sannolikt offrades där till asaguden Oden. Sedan kristendomen övertagit den gamla blotplatsen, kan gamla riter ha följt med även sedan den nya kyrkan byggdes i slutet av 1700-talet. Gamla traditioner kan ha en mycket stark livskraft hos folk. Offerkällan är grund och det är inte osannolikt att även den kan ha blivit plundrad på offrade mynt och sedan överbringats till kristen kyrkobyggnad. Mynten kan förmodligen ha hamnat under kyrkgolvet i ett tidigt skede av byggnationen, sannolikt som något slags offer.

Myntens ålder spänner över flera sekler. Bland mynten fanns även kopparpoletter och dessa har en intressant historia. Poletterna var en slags ersättning som betalades ut av Stora Kopparbergs Bergslag för dagsverken i gruvdriften eller för utförda leveranser av träkol eller virke. Poletterna kunde sedan användas i butiker för varor eller växlas in i reda pengar i andra affärsförrättningar som sanktionerats av Bergslaget. Sannolikt var poletterna under kyrkgolvet sådan ersättning för träkolsleveranser. Det är möjligt att även solleröbönder utförde så-

Mynt som Järk Johan Larsson anträffade under kyrkgolvet vid restaureringsarbetet omkring år 1910. Foto: Sandra Nilsson.

dana körslor för Bergslaget och poletterna kan på så sätt ha kommit till Sollerön. Polettsystemet var sanktionerat av Kammarkollegium och Riksgäldskontoret men upphörde omkring sekelskiftet 18-1900. Myntsamlingen har nu överförts till kyrkan och förvaras i kyrkoarkivet.

Man kan således spekulera i de sägner och de myter om gömda skatter som berättats om under långa tider. Hemlighetsmakerierna kring dessa var utbredda men fynd och uppteckningar visar att det funnits fog för antagandet att det existerat en rik vikingatida kultur på Sollerön som lämnat skatter i jorden enligt den hedniska tidens begravningsritualer. Enstaka mindre lösfynd från Bjärså kern har lämnats till Hembygdsföreningen men det finns inga noteringar om givarna. Dessa ville inte träda fram. Arosenius borde ha vidtalat flera gamla ordsbor innan skrev sin "Beskrifning öfver Sofia Magdalena Socken" och i varje fall kunde han då med största säkerhet ha fått fram många berättelser om fornyfynd och sägner från den gamla kulturbygden Sollerön.

Helmer Nilsson